

Er det plass til intensjonale forklaringer i behaviorisme og atferdsanalyse?

Jon A. Løkke¹ og Gunnar Salthe²

¹Høgskolen i Østfold, ²Fredrikstad

Har intensjoner en plass i atferdsanalysen, og hva kan eventuelt intensjoner bidra med? Noen lesere har kanskje en tendens til å svare negativt på dette spørsmålet selv om de vet at folk til daglig beskriver egen og andres atferd med intensjonale forklaringer. Vi påstår at selv om atferdsanalytikere i utgangspunktet forklarer atferd som en konsekvens av miljøbetingelser, fri for mentalistiske forklaringer, bør de likevel godta at noe atferd kan beskrives som intensjonal. Vel og merke når atferden og omtalen av den allerede er lært gjennom operant betingning. Vi begrunner dette med at intensjoner kan forstås som a) regelstyrt atferd, b) valgt på grunn av konsekvensenes verdier under ulike betingelser og c) kombinert med opparbeidet selvkontroll. Slik forstått har atferdsanalysen mye å bidra med når det gjelder intensjonale forklaringer. En teori om intensjonale forklaringer kan bidra til den atferdsanalytiske litteraturen – særlig om regelstyring og moralsk kompetanse.

Nøkkelord: intensjoner, verbal atferd, regelstyrt atferd, Davidson, selvkontroll

Is there room for intentional explanations in behaviorism and behavior analysis?

Do intentions have a place in behavior analysis, and what, if anything, can intentions contribute with? Some readers may tend to answer “no and nothing” while recognizing that people routinely describe their own and others’ behavior as a consequence of intentions. We argue that even though behavior analysts by default explain behavior as a consequence of environmental conditions, free from mentalistic explanations, they should nevertheless accept that some behavior can be described as intentional when the behavior and the description of it originally have been learned through operant conditioning. We argue that intentions may be seen as a) rule-governed behavior, b) chosen because of the values of its consequences under different conditions, and c) combined with acquired self-control. On this understanding, behavior analysis has much to offer in terms of intentional explanations. Such a theory of intentional explanations can contribute to the behavior analytic literature – especially on rule-governed behavior and moral competence.

Keywords: intentions, verbal behavior, rule-governed behavior, Davidson, self-control

---

Til vanlig forstår vi menneskelig atferd ved hjelp av intensjonale forklaringer: Handlingen er målrettet, altså resultat av en hensikt¹ vi kan forstå. Men, i Store Norske Leksikon skriver Tore Helstrup (2024): «Til tross for at intensjoner tradisjonelt ble tillagt stor vekt, søkte de ledende psykologiske skoleretninger i første halvdel av 1900-

tallet – i første rekke behaviorismen – å forstå psykologiske fenomener som ikke-intensjonale, kausalt bestemte saksforhold. Intensjoner er imidlertid i nyere psykologi igjen tillagt en sentral rolle for å forklare atferd.» Leksikonoppslaget påstår altså at det er en motsetning mellom atferdsanalyse og intensjonale forklaringer på atferd, men

¹Fra tyske Hinsicht eller hensikt der «hen» betyr i retning av; altså se i retning av, ha noe i sikte (NAOB; Det Norske Akademiets Ordbok på oppslaget «Hensikt»)

Forfatterne har ingen interessekonflikter. Korrespondanse om manuskriptet kan sendes til jon.a.lokke@hiof.no

at intensjoner er på vei tilbake i den mest utbredte psykologien. Denne motsetningen er reell i de tilfeller hvor intensjonale forklaringer impliserer en mental enhet i tillegg til den materielle kroppen. I så fall er intensjoner eksempler på mentalistiske forklaringer og i strid med atferdsanalysens miljøbaserte forklaringer og i strid med utgangspunktet om at private og offentlige hendelser er av samme materialistiske «stoff». Vi argumenterer likevel for at det er en farbar bro mellom atferdsanalysen og intensjonale forklaringer.

Formålet med artikkelen er å vise at tenkning om intensjoner kan berike den atferdsanalytiske litteraturen uten å bryte med de radikalbehavioristiske forutsetningene om én verden — at et mentalt apparat ikke kommer i tillegg (dualisme). Atferdsanalytisk teori om intensjonale forklaringer utvider dermed atferdsanalysens bidrag til å forstå viktig menneskelig atferd — for eksempel moral.

Å snakke om intensjoner kan dessuten treffe et bredt publikum og være effektivt i terapi og i offentligheten. Folk flest forklarer og forstår atferd intensjonalt. Det er en fordel å komme folk i møte ved hjelp av normal språkbruk når slik språkbruk kan bringes i overensstemmelse med atferdsanalytisk teori. I tillegg bør atferdsanalytikere kunne snakke på tvers av fagspråk uten å unødvendig arrestere, eller straffe, samtalepartnerne for mentalisme. Vi kan dermed kople oss til fagfelt som er opptatt av intensjonale forklaringer og fremstå som mindre ytterliggående, når det ikke er nødvendig.

Vi håper at en betinget aksept for intensjonale forklaringer vil få flere til å akseptere atferdsanalytisk teori. Ord som «regelstyring», «regelfølgning», «instrukskontroll» eller «verbalt styrt atferd» kan gi konnotasjoner til noe tvunget (se Løkke & Salthe, 2016 om begrepet «kontroll» og tilsvarende problem). Men, mye av denne konnotasjonen forsvinner når regelstyring kobles til intensjoner. Da blir hvert fall noen typer regler (som tracking) selvkontroll i stedet for at man lystrer instruksjer.

For å bygge bro tar vi utgangspunkt i intensjonelle forklaringer slik de blant annet er beskrevet hos den amerikanske filosofen Donald Davidson (1917-2003) som levde omtrent samtidig med Skinner (1904-1990). Davidson har siden 1960-tallet levert sentrale bidrag til handlingsteori, språkteori og materialistisk teori om det mentale.² Innen analytisk filosofi har han, slik som Gilbert Ryle (1978), blitt en klassiker angående intensjonale forklaringer.

Donald Davidson (1980) hevder at intensjonale handlinger både kan beskrives og forklares slik: “*R* is a primary reason why an agent performed the action *A* under the description *d* only if *R* consists of a pro attitude of the agent towards actions with a certain property, and a belief of the agent that *A*, under the description *d*, has that property.” (s 5). Davidsons “primary reason” utgjør det minste en intensjonal forklaring må inneholde for å være fullstendige. I praksis kan man noen ganger sløyfe aktørens ønsker (pro attitudes) eller det aktøren tror om handlingen (beliefs). Det gjelder i de tilfeller hvor det er opplagt ut fra sammenhengen hva aktøren tror eller ønsker. Men da er forklaringen strengt tatt ufullstendig. Andre ganger kan en ganske omstendelige forklaringer være nødvendig fordi situasjonen er kompleks, og aktøren må vurdere flere handlingsmuligheter og prioritere mellom sine verdier. Planer er intensjoner, og ofte må aktøren koordinere mellom de ulike planene sine og dessuten koordinere dem med andre folks planer (Bratman, 1987). Det kan bli komplisert.

Vi tar utgangspunkt i at atferdsbeskrivelse og handling er sentrale element i Davidsons tilnærming. Tilsvarende vil vi argumentere for at atferdsanalysen kan forstå intensjoner som stilltiende verbal atferd der snakkeren også er sitt eget publikum, sin egen lytter (Skinner, 1957). Vi argumenterer dessuten for at atferdsanalytisk teori om regelfølgning sannsynliggjør at Davidson kan ha rett når han påstår at en handlingsbeskri-

²Se for eksempel Audi (1995) på stikkordene “intention”, “philosophy of mind” og “philosophy of language”.

velse kan styre handlingen. Vi kopler altså Davidsons teoretisering om intensjoner til atferdsanalytisk forskning om regelstyring (eksempelvis Hayes, 1982; Hayes, 1989; Pelaez, 2013; Schlinger & Blakely, 1987; Skinner, 1966/1969; Törneke et al., 2008) og til atferdsanalytisk teori om selvkontroll (Catania, 2013). Regelstyring innebærer for det første en handlingsbeskrivelse som gjør aktørens atferd forståelig. For det andre kan en slik handlingsbeskrivelse være effektiv årsak til den atferden som regelen beskriver. Det er, for det tredje, en fordel for integrering i atferdsanalytiske teori at regelfølgning gir en handlingsbeskrivelse som knytter atferd og foranledning til forsterkende konsekvenser.

Til forskjell fra Davidson foretrekker vi å benytte deskriptive og normative utsagn i forklaringen framfor de proposisjonelle holdningene ønsker og forestillinger (Davidsons *pro attitudes and beliefs*). Å framstille ønsker og forestillinger som proposisjonelle holdninger vil si å plassere innholdet i en at-setning slik: Aktøren tror at ... og Aktøren ønsker at ... Der Davidson bruker holdninger i sin tilnærming, bruker vi altså aktørens verbale atferdsrepertoar.

Når vi har lært noe, har vi utvidet vårt atferdsrepertoar. Repertoaret har vi med oss selv om det bare kan observeres under bestemte omstendigheter. Dette gjelder også for verbal atferd. Med dette har vi fått med oss det man ellers omtaler som hukommelse og holdninger. Liksom Max Hocutt (2007) antar vi at opprettholdelse og endring av atferdsrepertoaret foregår fysiologisk under huden, men åpent som læring. Fysiologien kan forklare hvordan det kan ha seg at vi har repertoaret med oss selv når det ikke kan observeres, mens tre-terms-kontingensen forklarer selve læringen.

Som del av aktørens atferdsrepertoar, vil det ikke være nødvendig å sette aktørens normative eller deskriptive utsagn inn i at-setninger. Aktøren kan si at "Jeg tror at katta sitter på matta", men vedkommende kan like gjerne si at "Katta sitter på matta". Det gjør normalt ingen forskjell. Når vi uten

forbehold påstår noe, vil tilhørerne normalt ta for gitt at vi holder denne påstanden for sann. Aktøren kan altså snakke til seg selv om den planlagte handlingen uten å gå omveien om at-setninger.

Det samme gjelder for mending. Jeg kan be om et glass vann uten videre. Jeg trenger ikke si "Kan jeg be om at jeg får et glass vann?" Jeg kan på lignende vis uten omveier tætte slik til meg selv *om* meg selv: "Det ville vært fint å få et glass vann." Til vanlig tror vi folk mener det de sier enten de ytrer seg normativt eller deskriptivt — ellers ville hverken tætte eller mending fungert. Feil, mistro og løgn er unntak som krever særskilte tiltak og en særskilt forklaring. Det er ikke normalt at foreldre peker på et bilde av ei høne og spør "Hva sier hesten?" Et atferdsrepertoar omtales ikke, det brukes. Normalt sier jeg ikke om meg selv at jeg tror ditt og at jeg ønsker datt. Det er tilsvarende for dem vi observerer. Vi får det på den måten enklere enn med Gordon Foxalls intentional behaviorism (Foxall 2007, 2008).

Vi erstatter altså Davidsons bruk av holdninger med verbal atferd. Erstatningen foregår slik: Tiltro til at en påstand er sann (belief) kan omskrives til en atferdsdisposisjon, en tendens til å beskrive relevante deler av verden ved hjelp at den teorien påstanden er en del av (Price, 1969).

Liksom det er noe vi tror, er det også ting vi liker eller misliker (pro attitudes). Også denne typen holdninger kan omskrives til atferdsdisposisjoner — en tendens til verbal atferd av typen normative ytringer, utsagn som sier hvordan verden bør være.

Enten et utsagn er deskriptivt eller normativt, vil vi at utsagn og observasjon stemmer overens. Men hva vi retter opp, utsagnet eller virkeligheten, er motsatt i de to tilfellene (Anscombe, 1957/1963; Salthé & Løkke, 2013). Hvis et beskrivende utsagn ikke stemmer med observasjon, retter vi opp utsagnet. Med normer er det omvendt: Hvis vi observerer brudd på en norm, er det virkeligheten som er feil. Det fordrer handling. Hvis vi ikke observerer aktivitet for å endre

det som er i strid med normen, tviler vi på om normen tas alvorlig.

Det som er viktig i sitatet fra Davidson er at verbal atferd av begge typer må kombineres i en fullstendig intensjonal forklaring. Det normative motiverer handlingen og det deskriptive forteller om eller hvordan det kan la seg gjøre.

Vårt standpunkt er dermed at intensjonale forklaringer består av verbal atferd som beskriver mulige atferder og deres konsekvenser i aktuelle situasjoner og som kobler slike beskrivelser til normative utsagn om verdien av konsekvensene for den som utfører atferden. Dette forutsetter at den atferden som beskrives, eller lignende atferd, allerede er lært. Dessuten må verbalisering av slik atferd også være etablert (formulert som i en regel med foranledninger, atferd og konsekvenser). Dessuten må verbalisering av verdien av konsekvensene som følger også være etablert. Dersom relevant verbalisering ikke allerede er etablert, må aktøren være i stand til å formulere den med de verbale ressurser han eller hun allerede har etablert eller som er tilgjengelig.

Det er den som konstruerer forklaringen som formulerer antagelsene om den private verbale atferden. Det kan være en observatør eller aktøren selv som prøver å forstå egen atferd (personen lytter til egen snakking). Når slike forklaringer lykkes, blir atferden forstått og forklart som rasjonell, sett fra aktørens side — altså begrenset av aktørens atferdsrepertoar. Det forblir et åpent, empirisk spørsmål om og i hvor stor grad atferd kan forklares på denne måten. Vi mistenker at intensjonale forklaringer har en tendens til å overdrive menneskelig atferds rasjonalitet.

Vi skriver artikkelen med argumenter for at intensjonale forklaringer kan tas inn i atferdsanalytisk teori uten å føre til mentalistiske ringslutninger, uendelige regresser eller dualisme (Ryle, 1978). Vi gjennomgår videre atferdsanalytisk forskning om regelfølgning og kobler dette til intensjonale forklaringer, slik de er presentert ovenfor. Dernest viser vi hvordan aksept av intensjonale forklaringer

utvider atferdsanalysens anvendelsesområde til også å omfatte moralsk atferd. Vi avslutter med å vise hvordan atferdsanalysen lettere kan forklare manglende selvkontroll enn teorier som utelukkende bygger på intensjonale forklaringer. Atferdsanalysen framstår dermed som en fleksibel tilnærming. Den kan forklare både direkte kontingensstyrt atferd og intensjonal atferd selv om anvendt atferdsanalyse i klassisk form er mest kjent for kontingensstyring. En utvidelse av repertoaret til anvendt atferdsanalyse med flere muligheter for regelstyring eller effektiv verbal hjelp er ønskelig.

Eksisterende atferdsanalytisk tilnærming til intensjoner

Intensjoner er behandlet i atferdsanalytisk forskningslitteratur – eksempelvis i Himeline (2003) «When we speak of intentions» og Neuman (2004) med «An intentional interpretative perspective». I boken «About behaviorism» (Skinner, 1974) tar Skinner tak i vanlige misoppfatninger om behaviorisme – totalt 20 stykker. Misoppfatning nummer 5 om behaviorismen er slik (s. 4): «It has no place for intention or purpose». Skinners svar, der han skriver at intensjoner faktisk har en plass, kan sammenfattes slik: Moderne evolusjonsteori forklarer atferd med seleksjon i stedet for å forklare med en designer (som Gud). På liknende måte kan en følt hensikt eller intensjon ikke ha kausal effekt. Skinner forklarer nærmere (1974, s 63): «... but the basic fact is that when a person is “aware of his purpose”, he is feeling or observing introspectively a condition produced by reinforcement.” Bare det at aktøren følger med på egne handlinger, og kan formulere verbalt hva atferden tar sikte på, er altså, ifølge Skinner, ikke nok til å gi en kausal effekt. I opposisjon til Skinner syn, foreslår vi at atferdsanalysen, ved å se på intensjoner som verbale instruksjoner, likevel kan akseptere at intensjoner kan ha kausal effekt.

I tillegg til litteraturen nevnt, over har Gordon Foxall (2007; 2008) beskrevet

“Intentional behaviorism” som er navnet på en blanding av behaviorisme og intensjonale forklaringer. «Intentional behaviorism» har ikke fått noe bredt gjennomslag og kritikken har vært hard. Max Hocutt (2007), tidligere redaktør av tidsskriftet *Behavior and Philosophy* og professor i filosofi, beskriver Foxall sitt prosjekt som et forsøk «... to mix the oil of mentalist language with the water of empiricist behaviorism. The trouble is, oil and water don't mix. To remain scientific, the language of behavioral science must remain non-mental.» (s. 77). Vårt forsøk på å “mikse» behaviorisme og intensjoner styrer klar av mentalistiske forklaringer.

Behaviorismens kjerne er at den er radikal eller gjennomgripende i betydningen at alt er materie — noe naturlig, og at alt er «one world». Det som er utenfor huden og det som er innenfor huden er det samme «stoffet», og både offentlig og privat atferd kan analyseres med tretermkontingensen, firetermkontingenser eller femtermkontingenser. Intensjoner kan derfor ikke være en indre, mental kraft. Intensjoner må være en samlebetegnelse på ulike atferdsformer, private eller offentlige, under påvirkning av forsterkningskontingenser.

Atferdsanalytikere er kritiske til å se inn i aktøren og søke etter senteret for kontroll av handlinger der, kritiske til å søke inni *organismen* og ikke i omgivelsene. Atferdsanalytikere ser i stedet ut i miljøet rundt aktørens handlinger. De mener at årsakene finnes i aktørens tidligere og nåværende kontingenser.

Motstand mot intensjonale forklaringer er derfor forståelig når intensjoner i hovedsak knyttes til det som upresist kalles kognitiv psykologi. Da er motforestillingene fra atferdsanalysen at intensjonale forklaringer, som andre kognitive konsepter, fører til sirkularitet og reifikasjon. Sirkularitet oppstår når man oppfatter intensjoner som beskrivelser av allerede forekommende atferd. Beskrivelser av atferd kommer etter atferden, altså forårsaket av atferden. Beskrivelsen kan ikke samtidig være virkning og årsak.

Man kan selvfølgelig beskrive tidligere atferd før gjentakelse av den samme typen atferd. Spørsmålet blir da om den verbale atferden forklarer noe som helst. Er det ikke snarere naturlig å forklare gjentakelsen på samme måte som den tidligere atferden? Bidrar verbaliseringen med noe som ikke allerede er forklart? Vi tror at verbalisering kan øke sannsynligheten for gjentakelse av tidligere utført atferd. Videre, kan aktøren gjenta for seg selv verbal instruksjon gitt av andre. Aktøren kan dessuten bli stimulert til å omformulere, altså endre slike instruksjoner. Når avansert verbal atferd er etablert, kan aktøren formulere nye utsagn som ikke er rene repetisjoner av allerede lærte utsagn. Det gjelder også for observasjon og verbalisering av egen kontingensstyrt atferd.

Hva med reifikasjon? Intensjoner blir ofte framstilt som en indre og mental «ting» (reifikasjon) og at atferden oppstår derfra: Man har først en idé om hva man vil og handler deretter i tråd med viljen. Slike forklaringer forkludrer en forståelse av miljøets betydning for forming av atferd, at læring forgår utenifra og inn. Språk er en sosial institusjon, så det samme gjelder verbal atferd (Skinner 1957/1992). Man lærer korrekt bruk av ord for sanseerfaring og andre private opplevelser av kompetente språkbrukere ved tacting og minding. Det fins ingen direkte kobling mellom ord og sanseerfaring (Wittgenstein 1953/1963 og Quine 1960).

Ifølge Willard van Orman Quine (1960) gir logikk struktur til vår språklige aktivitet. Dessuten hjelper logikk til med å holde styr på sannhetsbetingelsene til kompliserte resonnementer. Men ifølge Ludwig Wittgenstein (1921/1999), bidrar ikke logikken med ny input: Alle logisk valide slutninger er tautologier. Om et resonnement er sant hviler på at de enkle setningene som resonnementet kombinerer er sanne eller falske — avhengig av observasjon.

Det er også vanskelig å akseptere at handlingsimpulser oppstår i hjernen uten at denne hjerneaktiviteten er forårsaket av stimulering utenifra. I så fall måtte vi aksep-

tert at viktige deler av årsakskjeden som leder til handlingsimpulsen oppstår av seg selv i hjernen — at den skapes der fra ingenting. Hvis man i stedet hevder at beslutninger forårsakes av annen mental aktivitet, har man bare flyttet problemet (Ryle 1978). Hvor kommer denne mental aktiviteten fra? Quine (1960) redegjør for verbal kreativitet uten å bli dualist. Intraverbaler muliggjør både dialoger og monologer og dessuten informert tacting og mending, og autoclitter nyanserer og gjør det mulig å generalisere (Salthe & Løkke 2021).

Et annet forhold som opptar atferdsanalytikere er at snakkingen om intensjoner også er atferd — verbal atferd som i seg selv kan underlegges funksjonelle analyser. Som for andre psykologiske begreper, er kjennskap til verbalatferdens kontingenser av interesse også for bruk av ordet «intensjon» (Skinner, 1945). Altså, under hvilke betingelser snakker vi om «intensjoner».

Et eksempel kan være at vi observerer Jens sin snakking. Jens sier at han har «... en intensjon om å lese alt av Hegel». Utsagnet kommer i et cocktailparty med mange akademikere som kommer fra akademisk orienterte familier – Jens er vernepleier og sønn av en fabrikkarbeider. Situasjonen er slik at Jens tenker at han kommer til å bli avslørt som en tølper og grobian. Utsagnet kan lette litt på den ubehagelige tenkingen som er stimulert av settingen. Vi kan gjette på at «... intensjon om å lese alt av Hegel» letter på det sosiale trykket. Flukt og negativ forsterkningskontroll er ikke usannsynlig forklaring på «intensjonen». Hvis han kort tid etter faktisk begynner å lese Hegel, kan det skyldes at han har proklamert hensikten offentlig og forventer framtidige spørsmål om hvordan det går med Hegelstudiene. Forventningen er i så fall en selvinstruksjon som påvirker atferd — en påvirkning som riktignok er avhengig av at det ytre miljøet forsterker forventningen.

Et eksempel til: Tenk deg synet av en fotballspark som ser et innlegg komme, spilleren hiver seg bakover og gjennomfører

et brassespark. Det kan være en foranledning for å beskrive at fotballspilleren handlet med intensjonalitet. Brassesparket er likevel mest sannsynlig opptrent og kontingensformet atferd, styrt av umiddelbare foranledninger og konsekvenser. Fotballtreneren derimot hadde utformet en plan og plassert en helt spesiell vingspiller og spiss i oppstillingen nettopp med tanke på at slike situasjoner kunne oppstå. Trenerens atferd er ikke kontingenspåvirket på samme måte – lagoppstillingen er tenkt over på forhånd og privat verbal atferd om handlingsmuligheter og verdifulle konsekvenser i fremtiden påvirker opplesingen av lagoppstillingen. En observatør kan komme til å tacte trenerens opplesing som om intensjonen var en tanke som oppsto av seg selv i trenerens hode. En atferdsanalytiker vil påpeke at trenerens atferd er regelstyrt, reglene dreier seg om at ulike lagdisposisjoner har ulike mulige positive utfall.

Intensjoner som verbal atferd og regelstyring

I kontrast til en vanlig oppfatning av intensjoner foreslår vi at intensjonale forklaringer betyr at atferd styres av privat verbal atferd hos den som utfører den ytre atferden. Den private verbale atferden beskriver framtidig atferd i bestemte situasjoner og kobler atferdens forventede konsekvenser til verdien av disse konsekvensene for aktøren — med andre, og atferdsanalytiske ord: regelstyring. Atferdsanalysen har påvist at barn etter en viss tid lærer å følge verbalt formulerte regler i stedet for kun å lære direkte av atferdens konsekvenser (Svartdal, 1989). Når barnet følger innlærte instruksjoner, kan det allerede styre egen atferd ved å gjenta instruksjonen for seg selv under relevante betingelser. Dermed er barnet i gang med intensjonal atferd. Selvkonstruert regelstyring kan læres etter hvert.

Teori om regelstyring fikk et oppsving fra midt på 1980-tallet, og en del atferdsanalytikere er kjent med boken fra 1989 som er en historisk og teoretisk milepæl:

«Rule-Governed Behavior. Cognition, Contingencies, and Instructional Control» (Hayes, 1989). Vårt hovedanliggende er at regelstyring, «Instructional Control», gjør intasjoner mulig. Aktøren a) beskriver fremtidige valgmuligheter og hva konsekvensene blir og dessuten b) bedømmer mulighetene normativt, og som egen tilhører godtar aktøren selv-snakk eller retter på det. Slik c) velger aktøren den handlingen som framstår som best der og da. Aktøren ender altså opp med regelstyrt atferd som vedkommende, som lytter, godtar og liker. Vi forutsetter at samme person kan være både snakker og lytter, altså har to mulige atferdsrepertoarer. Snakkingen kan være både privat og offentlig (Salthe & Løkke, 2021). Vil aktøren deretter følge intasjonene eller handle annerledes, styrt av de rådende miljøbetingelsene (kontingensstyring)? Det kommer an på tidligere forsterkningshistorie og opparbeidet selvkontroll. Dersom aktøren handler i tråd med reglen, kan vi si at vedkommende handler intasjonalt.

Vi innrømmer at intasjonale forklaringer kan ha en overflatestruktur som minner om mentalisme, men at de intasjonale forklaringene ikke nødvendigvis er mentalistiske i noen problematisk forstand, men langt på vei er regelstyring. Atferdsanalytikere bør derfor ikke være motstandere av snakking om intasjoner.

Vi er henvist til å lære av kombinasjonen observasjon og atferd. Teorien om operant betinging forklarer atferd som styrt av de konsekvensene som følger etter en bestemt type atferd, utført under bestemte forutgående betingelser. Intasjonale forklaringer er også rettet mot observasjon av atferd og dens konsekvenser. De handler om hva man sier til seg selv forut for atferden. La oss tenke oss at en mann våkner midt på natta fordi han syns han hører lyder fra kjøkkenet. Da kan for eksempel den private verbale atferden være: «Jeg går ned, slår på lyset og ser etter, så får jeg ro og kan sove.» Han beskriver ikke muskelbevegelsene som skal til og prøver slett ikke å følge med på hjerneaktiviteten som

styrer bevegelsene. Han beskriver atferden funksjonelt, ved hjelp av kroppsbevegelsens observerbare konsekvenser. Å tacte kroppslig uro og føye til intraverbaler om hvordan man kan løse søvnproblemer, har han allerede lært. Atferdssekvensen er som helhet styrt av negativ forsterkning, men det er ikke bare det at mannen har våknet av en lyd som styrer atferden. Det kommer i tillegg et nettverk av tacting og intraverbaler om hvor lyden kommer fra, hva det kan skyldes, hvordan oppnå ro til å sove, osv. — i tillegg til normative utsagn om ubehaget og ulempene med søvnløshet. Eksempelet viser at atferdsanalytiske og intasjonale forklaringer ikke er vesensforskjellige.

Mannen «mander» seg selv til å komme seg ut av senga og «sjekke ut» at det ikke er noe på kjøkkenet slik at han oppnår emosjonell lettelse. Mandingen motvirker en tendens til bare å bli liggende og forårsaker tilstrekkelig selvkontroll til at han står opp. Han står altså opp og erfarer at det er lønnsomt å sjekke — ubehaget legger seg og han blir rolig. Heretter, når han hører slike lyder så sier han noe i retning av «Når du hører lyder på natta, stå opp og sjekk så får du sove godt etterpå fordi det er usannsynlig at lydene kommer fra en inntrenger». Han har formulert en regel bestående av foranledning (F som lyd hørt), atferd (A som sjekking) og konsekvenser (K som bekymring forsvinner) og regelen, eller intasjonen, trer i kraft når lyder høres. Regelen er selvlaget og det er forsterkende å handle i tråd med regelen; regelen og regelfølgingen passer sammen — verden er i tråd med regelen (se senere om tracking).

Regelstyring og intasjoner – en kort oversikt

Den grunnleggende analyseenheden i atferdsanalyse er tre-terms-kontingensen, som fletter sammen atferd og hendelser i atferdens kontekst, enten konteksten er på innersiden eller yttersiden av huden. Det gir også mening å snakke om en fire-terms-

kontingens med motivasjonelle operasjoner som påvirker verdien på termene i tre-terms-kontingensen. De enkleste formene for operasjoner som påvirker motivasjonen er deprivasjon og metning. Deprivasjon kan eksempelvis gjøre personen mer sensitiv for foranledninger som signaliserer forsterkende hendelser og verdien av de forsterkende hendelsene kan øke. (Med Davidsons (1980) ordbruk, så øker verdien på «pro attitudes».)

Når vi lever, er livet en strøm av tre-terms-kontingenser. Vi kan ikke analysere hele denne strømmen der og da, det som kommer i strømmen eller det som har vært i strømmen. Inndelingen i Foranledninger, Atferd og Konsekvenser (FAK eller tre-terms-kontingensen) har utgjort en pragmatisk løsning som har vært både praktisk og teoretisk nyttig i atferdsanalyse. Observasjoner av atferdsstrømmen gir utsnitt som kan analyseres med FAK. Vi kan ta flere utsnitt som analyseres på samme vis, slik at vi får et utvalg som gir et mest mulig representativt bilde av den atferden vi vil forklare. Noen ganger kan vi se mønster i analysene, og navnene på mønstrene er ulike typer positiv eller negativ forsterkning. Foranledningene og konsekvensene kan strekke seg ut over tid og rom – som ved regelstyring og intensjoner. I tillegg kan sekvensene ha ulike kvaliteter. Analysene beskriver hvordan atferden påvirker og blir påvirket av kontekst, altså hva slags funksjon atferden har; derav betegnelsen funksjonelle analyser.

Analysene er noen ganger enkle – som når vi ser en daddel i en skål (F), tar opp og stapper daddelen i munnen (A) og det oppstår en rekke kvalitative endringer i munnen som vi setter pris på (K). Eller når vi kjenner en smerte i korsryggen (F), reiser oss opp og strekker oss mot taket (A) og smerten gir seg (K). Men hva med treneren som planlegger lagoppstillingen før en kamp, eller forsøk på å skaffe seg en kjæreste? (Se Törneke et al., 2008 for gode forklaringer og eksempler og en kopling til RFT.) Slike mer komplekse atferder har siden Skinners første formuleringer i 1966 blitt kalt for regelstyrt

atferd, instrukskontrollert atferd eller verbalt styrt atferd.

Ved regelstyrt atferd, kan det se ut som om regler fungerer som instruksjoner og påvirker atferd uten at atferden tidligere har ført til eksempelvis forsterkende hendelser eller fjerning av ubehag. Regelfølgning er avhengig av privat atferd hos lytteren hvis instruksjonen gis fjernt fra en kontekst som gjør regelfølgning mulig. Følgende sjekke-oppskrift er et eksempel på tre-terms-kontingensen: «Når jeg ser Jens (F), skal jeg snakke til han og tilby en kaffedate og kino (A) – da vil han bli oppmerksom på meg og svare «ja» på forslagene (K)». Dette er helt klart intensjonalt atferd — en plan for framtidig målstyrt handling. Intensjonen kan forårsake regelfølgning selv når planen mislykkes (men gjentakelser blir i så fall mindre sannsynlig).

Skinners har forslått at reglene fungerer som en spesifisering av fremtidige tre-terms-kontingenser, at reglen altså fungerer som en *foranledning*. Flere har påpekt at dette ikke kan være riktig (se Törneke et al., 2008 for en oversikt). Det er flere teoretiske forslag som kan bidra til at vi skjønner hvordan regelen virker (se Törneke et al., 2008). Et forslag er at regelen endrer funksjonen til de stimuli som er beskrevet i regelen; regelen er funksjonsendrende. Den som har lært å følge regelen, har økt sitt atferdsrepertoar gjennom verbal atferd på to måter — lytteren kan utføre nye handlinger (lytteren kan bli snakket) og kan dessuten verbalisere hvordan det kan gjøres. Verbaliseringen sannsynliggjør framtidig intensjonalt atferd. Den intensjonale forklaringen blir slik: a) Aktøren beskriver det problemet og de framtidige handlingmulighetene. b) Aktøren beskriver konsekvensene og bedømmer dem normativt, og c) utfører den atferden som ifølge selvsnakket gir de beste konsekvensene.

Det er observerbart at en regel er forstått når lytteren utfører den atferden regelen beskriver (Harðardóttir, 2006). Men regelen kan være forstått også uten at den følges. For det første så er det ikke sikkert at personen kan utføre atferden i regelen, for det andre

kan det være at regelen fremmes av noen med lav status i dine øyne og at du ikke er interessert i å gjøre det samme. For det tredje kan de forsterkende hendelsene for å følge regelen være utilgjengelige, og for det fjerde kan regelen være uforenelig med hvordan du ønsker å oppføre deg. Regelen kan for det femte være krevende å utføre slik at den blir utkonkurrert av andre atferder med mer umiddelbare forsterkere. Den siste vanskeligheten kan motvirkes av selvkontroll. Men selv når lytteren ikke utfører regelen, kan han eller hun likevel ta den og diskutere den med snakkeren ved hjelp av intraverbaler (og de to kan være samme person). Slike diskusjoner kan påvirke framtidig injonjonalt atferd.

Vi har altså et klassisk skille mellom atferd som er skapt og formet av direkte kontingenser (kontingensformet atferd) og atferd som er regelstyrt. Mest sannsynlig er ikke reglene diskriminative foranledninger, men en annen type foranledninger lenger vekk i tid, som ikke signaliserer direkte forsterkning, men har funksjonsendrende effekter og som kan påvirke form og funksjon på atferd også i fremtid (Pelaez, 2013). Funksjonsendrende effekter har likhetstrekk med motivasjonelle operasjoner som nettopp endrer funksjonen og verdien til foranledninger og konsekvenser. Regler kan beskrive hele kontingenser eller deler av kontingenser – eksempelvis foranledninger og atferd.

Typen regler

Skinner (1984 s. 587) stiller spørsmålet om verbal styring slik: "How does a rule govern behavior?" Han svarer:

As a discriminative stimulus, a rule is effective as part of a set of contingencies of reinforcement. A complete specification must include the reinforcer which has shaped the topography of a response and brought it under the control of the stimulus. The reinforcers contingent on prior stimulation from maxims, rules, or laws are sometimes the same as those which directly shape behavior. When this is the case, the maxim, rule, or

law is a form of advice (Skinner, 1957). *Go west, young man* is an example of advice when the behavior it specifies will be reinforced by certain consequences which do not result from action taken by the adviser. We tend to follow advice because previous behavior in response to similar verbal stimuli has been reinforced. When maxims, rules, and laws are commands, they are effective only because special reinforcers have been made contingent upon them. Governments, for example, do not trust to the natural advantages of obeying the law to ensure obedience (Skinner, 1984, p. 587).

I sitatet beskriver Skinner regler som diskriminative stimuli – vi har allerede argumentert for at det nok er bedre å se på regler som funksjonsendrende stimulering liknende motivasjonelle operasjoner. Vi får også med at noen regler kan være fullstendige og andre ufullstendige. Når snakkeren ikke formidler konsekvensene, er det mer naturlige konsekvenser (natural advantages) som kommer i spill. Påbud og trusler er fullstendige regler som spesifiserer hele tre-terms-kontingensen og det er snakkeren som formidler konsekvensene. Det samme gjelder for løfter og tilbud.

Både ved trusler og tilbud informerer snakkeren om hva han eller hun vil gjøre hvis lytteren handler på bestemte måter. Forskjellen er at et tilbud øker lytterens utvalg av mulige responser som gir positiv forsterkning, mens dette utvalget reduseres ved trusler (Salthe, 2003).

Dermed har vi en mulig inndeling i råd og advarsel, løfte (tilbud) og trussel. Råd og advarsel minner mest om det vi beskriver som tracking senere (likner på tact; se Salthe & Løkke, 2021), mens løfter og trusler har trekk fra pliance (likheter med mand). Augmenting, som er en tredje variant beskrevet i litteraturen, påvirker verdien av de forsterkende hendelsene og minner eksplisitt om motivasjonelle operasjoner. Vi utdyper regeltypene nærmere fordi regler og injonjoner har likhetstrekk.

«Pliance», «tracking» og «augmenting»

En type regler, er som tidligere nevnt *ply* eller *pliance*, med røtter til compliance som i å overholde regelen. (Vi bruker engelske begreper siden norske oversettelser ikke har satt seg.) Typisk vil pliance innebære å gjøre noe snakkeren sier eller skriver der snakkeren sørger for de forsterkende hendelsene. En regel, kanskje i et nytt kjærlighetsforhold, kan være «Du skal ikke åpne min post – det liker jeg veldig dårlig». Du tar inn posten og legger partnerens brev på brødboksen og «Takk for at du tar inn posten» følger – implisitt en takk for tjenesten og at du ikke har åpnet posten. Pliance har altså koplinger til Skinners løfter og trusler med konsekvenser formidlet av snakkeren. Hvis det er aktøren selv som snakker, har vi et forsøk på intensjonalt styrt atferd. Snakkeren kan for eksempel love seg selv en belønning. (Å prøve å styre egen atferd intensjonalt ved å love seg selv en ubehagelig konsekvens, er antagelig lite effektivt.)

Den andre hovedgruppen av regler er *tracking* eller *a track*. Her er det ikke (som ved pliance) at regelfølgning fører til konsekvenser fra snakkeren, og hvor regelfølgningen i seg selv er et hovedpoeng. Ved tracking er det samsvar mellom regelen og hvordan verden faktisk er. Et eksempel kan være: «Dersom du følger brosteinsgata 150 meter ned bakken så finner du House of Foundation rett etter Moss bibliotek — på HoF har de mange sære bøker og tidsskrifter jeg tror du vil like». Du følger regelen og kommer dit du skal – ved tracking er konsekvensene mer «naturlige» og ikke sosialt tilrettelagt på samme måte. Et annet eksempel kan være: «Jeg skriver litt hver dag og teksten utvikler seg sakte, men fint». Tracking likner på Skinners råd og advarsler; «Gå på House of Foundation» eller «Gå ikke på House of Foundation». Snakkeren kan på lignende vis påvirke egen atferd ved å formulere regler om forhold og årsakssammenhenger vedkommende vet om og beskrive de forsterkende stimuli som følger direkte av å utføre den atferden som reglene spesifiserer.

En tredje type regler er beskrevet som *augmenting*. Augmenting spesifiserer ikke

konsekvensene konkret som ved pliance og tracking, men endrer (augments) den forsterkende verdien til konsekvensene i reglene. Et eksempel kan være at du må vente i et par timer på et rom hvor det bare fins en stol og en bok av Hegel. Han som låser deg inn sier: «Dersom du leser Hegel så kan du jo kanskje bli en verdsatt samtalepartner blant sofistikerte akademikere – eller skjønne prosessfilosofi bedre?». Langt på vei så fungerer augmenting som motiverende operasjon og øker eller senker verdien på konsekvensene. Også når vi snakker slik til oss selv, kan vi påvirke egen atferd.

Vi oppsummerer så langt og henviser til en viktig kilde; Zettle og Hayes (1982). De beskriver de tre funksjonelle enhetene av lytteratferd som nettopp *pliance*, *tracking* og *augmenting*. Utgangspunktet deres er Skinners funksjonelle enheter for snakkeratferd (Salthe & Løkke, 2021). Ved *pliance* mander snakkeren en type atferd og forsterker atferd hos lytteren som er i samsvar med den atferden som er mandet. Ved tracking beskrives kombinasjonen av atferd og konsekvenser av snakkeren og atferden til lytteren forsterkes hvis tactingen viser seg å være sann. *Augmenting* fungerer bare sammen med de to andre. I Hayes et al (2001) finner vi definisjonene som fortsatt er mest aktuelle for koplingen mellom intensjonal atferd og atferdsanalyse (pliance og tracking):

Pliance is rule-governed behavior under the control of a history of socially-mediated reinforcement for coordination between behavior and antecedent verbal stimuli (rule), in which that reinforcement is itself delivered based on a frame of coordination between the rule and behavior (s. 108).

Tracking is rule-governed behavior under the control of a history of coordination between the rule and the way the environment is arranged independently of the delivery of the rule (s. 109).

Oppsummert: Pliance innebærer altså at det er regelfølgning i seg selv som er sakens kjerne, og det må være en relasjon mellom snakker og lytter da konsekvensen levers av

regelpresentatøren basert på regelfølgning. Slik Skinner (1969) omtaler «løfte» og «trussel» er det eksempler på denne type regler. Den verbale stimulus vil her klassifiseres som en *mand*, basert på funksjon. Tracking er litt enklere ved at regelen er en beskrivelse av hvordan omgivelsene er arrangert i fremtiden. «Råd» og «advarsler» er eksempler fra Skinners terminologi. Den verbale stimulus i tracking vil klassifiseres som en *tact*.

Noen dimensjoner ved regler

Reglene kan ha ulike dimensjoner. Vi nevner fem fordi de også kan kaste lys over intasjonale forklaringer. Regelen *eksplisitte* utforming kan variere langs en dimensjon som kan kalles eksplisitt til implisitt (Pelaez, 2013). Den eksplisitte regelen beskriver klart alle deler av tre-terms-kontingensen. En implisitt, og ufullstendig, regel kan være: «Følg med i forelesningen». Eksplisitte regler er verdsatt når det er snakk om instruksjonsmanualer, men i veiledning er det grunn til å være mer implisitt så ikke den veiledede blir avhengig av veilederens regler – formålet med veiledning er å utvikle egne regler. Dessuten er det slik at jo mer implisitt regelen er jo mer fremstår det som valgmuligheter.

Kongruente regler har stort overlapp mellom regelen og hva som faktisk skjer i verden. Inkongruente regler har en litt slappere «match» som i «Dersom du tekster og er på tik-tok under forelesning så stryker du muligens på eksamen».

Regelens *kompleksitet* har betydning. Med kompleksitet menes hvor mange relasjoner det er mellom foranledninger, atferd og konsekvenser. Regelen kan eksempelvis inneholde enkle relasjoner som dreier seg om posisjon ... (ta til venstre ved ...), mer komplekse relasjoner som posisjon pluss farge (ta til venstre ved det røde ...), posisjon, farge og form (ta til venstre ved det røde runde ...).

Regelens *tidsdimensjon* er også åpenbart vesentlig: Er de forsterkende hendelsene umiddelbare eller utsatte? Når det går tid mellom presentasjon av regelen og anledning

til å følge den, svekkes effekten av regelen, noe som kan motvirkes ved gjentakelse og selvkontroll. Det samme gjelder selvsagt når det går tid mellom regelfølgning og forsterkning.

Regelens *kilde* dreier seg om regelen er laget av andre eller deg selv. Selvregler innebærer at snakkeren og lytteren er samme person. Som oss er Pelaez (2013) opptatt av å ikke bli tatt for å være mentalist når hun beskriver selvinstruksjon: « I should emphasize that the term «self» is used here not to imply the initiation of a behavior by an autonomous internal agent or by some imaginary part of the individual, it refers to the individual's behavior repertoire» (s. 265). Vi har argumentert med at når regelens kilde er den som utfører atferden og atferden følger regelen, da er atferden intasjonalt forklart. Noe mer ligger det ikke i det.

Reglene kan innebære at flere dimensjoner koples sammen: «Oppgavene i psykologi til kapittel 1 må løses innen fredag for å få godkjent arbeidskrav 1». Reglen er eksplisitt, gitt av andre, med medium kompleksitet, det er medium lang tidsfrist og det er klart hva det innebærer å følge regelen. Regelen beskriver, og påvirker kanskje, en rekke tre-terms-kontingenser. Hvis en student som får denne informasjonen, likevel utsetter arbeidet med oppgaven i flere dager, sier hen kanskje til seg selv på onsdagen: «Søren, oppgaven.» Hvis studenten da starter arbeidet med oppgaven, er hovedforklaringen fremdeles den regelen skolen har gitt, samt miljøbetingelsene som forklarer utsettelsen, men selv-snakkingen bidrar også.

Regelen «Jeg vil være en god kollega» er derimot implisitt og inkongruent med liten overlapp med en beskrevet og avgrenset virkelighet. Denne regelen er en norm, ikke en fullstendig handlingsbeskrivelse. Normen er kompleks, privat og tidsperspektivet er langt frem – kanskje gjeldende for resten av arbeidslivet. Den kan, dersom den er godt innlært, fungere funksjonsendrende og som motivasjonell operasjon i en mengde ulike settinger der det er mulig å være en god

kollega. Settingene kan mer «hinte» enn å være klare, og de forsterkende hendelsen kan være komplekse som i å kjenne og tenke at «Nå var jeg en god kollega – det er slik jeg vil være». Regelfølgning avhenger her av mye privat verbal atferd hos lytteren som normen ikke spesifiserer. For at normen om å være en god kollega skal forårsake regelfølgning, må lytteren kombinere den med en beskrivelse av atferd og deres sannsynlige effekt i en gitt kontekst. Til sammen gir dette en handlingsbeskrivelse som kan forårsake intensjonale atferd (Davidsons “primary reason”). Man kan si at «Jeg har en intensjon om å være en god kollega» fordi resten av den intensjonale forklaringen vil variere med omstendighetene. Mange planer er omtrentlige fordi det lønner seg å fylle dem ut etter hvert som tida for utførelse nærmer seg. Da vet man mer (Bratman 1987). Mange vil nikke bifallende til en slik intensjon og noen kan finne på å si «Du oppførte deg *virkelig* som en god kollega på møtet i går». I så fall blir normen styrket ved hjelp av andres verbale atferd. Slik tilbakemelding fungerer som augmenting.

Intensjoner og moralsk kompetanse

Intensjonale forklaringer og regler har en usikkerhet ved seg fordi de bygger på antagelser om privat verbal atferd, men det er felles problematikk for all privat atferd, og atferdsanalytikere benekter ikke at privat atferd fins. Atferdsanalytikere foretrekker forklaringer bygd på observasjon av ytre atferd med færrest mulige antagelser. Det kan begrunnes med at vitenskapelig arbeid forutsetter større nøyaktighet enn det vi er vant med når vi oppdrar barn, diskuterer politikk, og i vårt daglige samvær med andre.

Vi vil likevel hevde at moralsk kompetanse, uansett antakelser og muligheter for feil, forutsetter intensjonale forklaringer: For det første fordi moral krever at vi har såpass kontroll på egen atferd at vi kan holdes ansvarlig for hvordan vi opptrer. For det andre fordi moral krever at vi kan gi en forklaring på det vi gjør — en forklaring som

innebærer at vi har en slik kontroll. Enten er ansvar for egen atferd en illusjon, eller så må intensjonale forklaringer stemme i noen grad. Fordi atferdsanalysen kan godta intensjonale forklaringer, kan den dermed også godta at mennesker har evne til å ta ansvar for egen atferd.

I den grad vi har opparbeidet normal moralsk kompetanse, kan andre klandre oss for umoralsk atferd (atferd som i uakseptabel grad går utover andre). I den grad vi har lært å opptre rasjonelt (til fordel for oss selv), kan andre klandre oss for at vi oppfører oss dumt. Vi vil i denne seksjonen argumentere for at regelstyrt atferd og åpent tilgjengelig verbal atferd gjør moralopplæring mulig. Vi har allerede argumentert for at privat verbal atferd gjør intensjonale forklaringene mulig, noe som igjen gjør at vi kan holdes moralsk ansvarlig. Atferdsanalytisk teori har altså kapasitet til å forklare framvekst av moralsk kompetanse.

Etablering av moralsk relevante normative og deskriptive ytringer

I atferdsanalysen begrenser man seg til å si at enkelte konsekvenser virker forsterkende på en type atferd, andre konsekvenser har motsatt effekt på atferden. De er aversive. Til daglig, når vi følger med på egne og andres reaksjoner ved hjelp av verbal atferd, sier vi at det er noe vi eller de liker eller misliker. Vi kan også forklare hva slags interesser eller verdier vi har. Resultatet blir normer som noen ganger på en litt diffus måte mander lytteren til å opptre slik at snakkeren unngår det han eller hun misliker og oppnår det vedkommende liker.

Det vi liker, eller misliker, kan være enkle ting som ikke forutsetter verbal atferd — som skrekk for edderkopper, for eksempel, eller hendelser som forårsaker lyst eller smerte. Det kan også være sult eller fravær av omsorgspersoner. Det fungerer slik i direkte kontingensstyrt atferd. Intensjonale forklaringer krever at slike goder eller onder formuleres i normative ytringer. Vi kan også argumentere imot apartheid, være kommu-

nister eller tilhengere av menneskerettigheter. Den siste typen normer retter seg mot komplekse objekter, objekter som defineres av et nettverk av tacting og intraverbaler.

Vi har kapasitet til å bygge komplekse nettverk av intraverbaler. Når noen lærer at B følger etter A, og at C følger etter B, vil de uten videre også ha lært at C følger etter A. Vi trekker logiske slutninger basert på det vi har observert om det vi ennå ikke har observert. Slike resonnementer er viktige i fag som matematikk og logikk, men er også en del av dagliglivet: Hvis Espen får vite at Per vinner over Pål og at han selv taper for Pål, forventer han også å tape for Per; og han kan fortelle at slik henger det sammen.

Når vi tacter og kobler tacting sammen i nettverk av intraverbaler, kan vi utvikle generelle regler for tenking om årsak og virkning — vitenskapelige lovformuleringer så vel som huskereglene og hverdagslige tommelfingerregler: Vi lærer å generalisere ved hjelp av slike ytringer og reaksjoner fra lyttere (Salthe & Løkke, 2021). Vi kan mande basert på slike nettverk av tacting og intraverbaler og på den måten formulere moralske regler, regler om skikk og bruk, estetiske generaliseringer om hva som er stygt og pent, og formulere krav eller forventninger om at en person gjør det som lønner seg i den eller den situasjonen — for meg, for seg selv eller for andre. Etter hvert lærer vi også å differensiere mellom egne oppfatninger om hva som er bra eller dårlig (på den eller den måten), og hva ulike andre syns om det. Nyansert kultur, moral og sosial samhandling blir mulig når atferd er under innflytelse av denne typen verbale atferd.

Noe av dette vil være tracking av typen råd eller advarsler hvor snakkeren forklarer hvordan tredje-personer vil reagere hvis lytteren opptrer slik eller slik. Andre regler vil mande lytteren i form av tilbud eller påbud. Slike påbud vil ofte inneholde spesifikke eller diffuse trusler om hva snakkeren vil gjøre hvis lytteren bryter påbudet. Diffuse trusler kan være tonefall når påbudet gis, andre ganger kan snakkerens rykte eller tidligere atferd være nok.

Moralske kompetansen vil dels bestå i å lære og følge moralske regler, dels i å følge regler om hva som lønner seg, og uansett kunne veie det ene mot det andre på måter som er akseptable for lyttere i en større omgangskrets. I tillegg må man lære å formulere regler for andre lyttere om hva man selv vil akseptere. Etter hvert må man dessuten lære å ta stilling til hvilke regler man selv vil akseptere som god og rettferdig oppførsel allment — det vil si at normen gjelde egen atferd såvel som atferd fra alle andre. Å gi selv regler for sin egen oppførsel vil være intensjonalt atferd hvis regelen har kausal effekt på egen oppførsel. Uten en slik effekt har man en svært begrenset evne til å ta ansvar for egne handlinger. Evnen til å opptre korrekt vil i så fall være begrenset til regler gitt av andre. Selvstendig ansvar for egen atferd vil mangle.

Beskrivelser av privat atferd

Moralske kompetanse avhenger av kapasitet til å beskrive privat atferd. Vi kan ikke observere direkte hva som foregår under andre menneskers hud, men vi kan føle egen sult, smerte, lystfølelse, uro og ro. Fordi vi tilhører samme art, tolker vi lettere kroppslige signaler hos mennesker enn hos dyr. Men den største forskjellen er at vi har verbalt språk. Det er en sosial institusjon, noe vi har felles. Når vi beskriver observerbar atferd hos andre mennesker som konsekvens av opplevelser, tanker eller følelser, forstår de hva vi sier og kan korrigere omtalen. Det er mulig fordi vi har lært å snakke om private hendelser.

Etter hvert som barn lærer å snakke, kan vi lære dem å snakke om egne opplevelser ved at vi setter ord på det vi observerer hos barnet (Quine, 1960; Skinner, 1945). Vi korrigerer også barnets språkbruk ved hjelp av våre observasjoner av barnets atferd. Barnet lærer da å snakke om sin opplevelse av tilstander i egen kropp i overensstemmelse med etablert språkbruk og det andre kan observere av atferd og kroppslige reaksjoner. Barnet lærer, for eksempel, å si «rødt» om det alle andre

har lært å si rødt om. Dette fungerer selv om ingen kan observere hva andre faktisk sanser når de sier «rødt». Når barnet sier at noe gjør vondt, kan vi på samme måten bare sjekke om språkbruken er korrekt ved å observere hva barnet blir utsatt for, barnets kroppslige reaksjoner, osv. Stemmer språkbruken med det vi kan observere og med etablert praksis for bruken av ordet «vondt», godtar vi utsagnet (Quine, 1960; Wittgenstein, 1953/1963).

Etter hvert som barnet blir flinkere til å observere og snakke nøyaktig om ting, kan det også lære å snakke om følelser som er mer kompliserte enn lyst og smerte. Folk kan på den måten snakke om andres atferd som noe de liker eller misliker, eller bare tolererer som «greit nok». De kan også si hvorfor de er sinte eller fornøyde, skuffede, fornærmet, stoler på osv. Andre, som kjenner oss godt, og har observert nøyaktig, kan mene at vi tar feil. Det kan være vanskelig å avgjøre hvem som har rett i slike diskusjoner, men hvis begge parter har sinnsro nok til å sammenligne utsagn og observasjoner, kan diskusjonen være alt annet enn håpløs.

Vi har altså lært å tacte hva vi liker eller misliker av kompetente språkbrukere og kan dermed følge med på egne reaksjoner ved hjelp av privat tacting av ønsker, verdier, og hvordan vi reagerer på ytre hendelser. Hva som skjer med oss (under huden) har vi ikke direkte tilgang til, og hvor nøyaktig vi klarer å snakke om egne reaksjoner avhenger av hvor gode muligheter de vi snakker med har til å korrigere det vi sier ved hjelp av lytting og observasjon av ytre atferd.

Tilsvarende prøver man i atferdsanalysen gjennom funksjonelle analyser å observere ytre atferd nøyaktig og derigjennom trekke slutninger om hvilke stimuli som virker forsterkende eller fungerer aversivt for den organismen som observeres. Vi er ikke like nøyaktige i barneoppdragelse og i daglig samvær med andre. Ellers ville normal sosial samhandling ikke fungert. Det blir for vanskelig. Til daglig blir det for tungvint også for dem som har lært å utføre funksjonelle

analyser. Til daglig snakker vi ofte nyansert om normative spørsmål. Vi gjør mer enn bare å registrere preferanser. Det er ikke dermed sagt at våre konklusjoner alltid er riktige.

I den grad vi lærer å tacte andres private atferd, øker vår evne til å forutsi deres reaksjon på vår egen atferd. I den grad tactingen bekrefte av observerte responser, øker vår tiltro til tactingen. På den måten kan vi formulere råd og advarsler som fungerer effektivt for andre. I den grad vi på samme måte lærer å tacte egen privat opplevelser, kan vi også effektivt formulere råd og advarsler for oss selv eller ta stilling til dem som kommer fra andre. På samme måte gjør korrekt tacting av egen privat atferd at vi kan formulere effektive løfter og tilbud, påbud og trusler for å fremme egen velferd. Vi kan begynne å ta informert stilling til moralske spørsmål når vi også lærer vi å kombinerer slik pliance og tracking, av hensyn til dem vi samhandler med eller allment for velferden til medlemmer i de kollektivene vi deltar i.

Selvkontroll

Atferdsanalysen kan altså forklare både direkte kontingensstyrt atferd og intensjonal atferd. Atferdsanalysen kan derfor beskrive manglende selvkontroll bedre enn teoretiske tilnærminger som utelukkende bygger på intensjonale forklaringer. Manglende selvkontroll kompliserer intensjonale forklaringer fordi vi gjør noe annet enn det vi har bestemt oss for. Det skaper tvil om i hvilken grad vi faktisk styrer egen atferd selv i de tilfeller hvor vi klarer å følge med på den gjennom egen privat verbal atferd.

I den grad vi ikke klarer å forklare atferden vår intensjonalt, hevder Davidson at atferden blir uforståelig (1980): Hverken observatøren eller aktøren forstår hvorfor atferden ble slik den ble. Atferdsanalytikere kan hevde at dette er en overdrivelse. Observasjon og atferdsanalytisk teori kan ofte gjøre rede for det som skjer. Funksjonelle analyser av kontingensformet atferd kan gi god forklaring og forståelse av slik atferd.

Atferdsanalysen kan dessuten forklare lært selvkontroll hos duer uten å anta at duenes atferd styres av privat verbal atferd. Det som trengs er at de allerede har lært å veksle mellom ulike typer atferd avhengig av om atferden etterfølges av frø med høyere eller lavere næringsinnhold og avhengig av gradene av sannsynlighet for at frø kommer som følge av atferden. Man observerer at duene foretrekker enkelte frø framfor andre under ellers like betingelser. Deretter kan denne kunnskapen benyttes til å sette opp eksperimenter om selvkontroll. Man forsinket tidsperioden mellom atferd og at frø kommer og varierer tidsperioden slik at forsinkelsen blir litt større for de beste frøene. Med dette utgangspunktet har man lykket i å lære duene å vente noen sekunder med å hakke på knappen som lyser som signal for at de mindre gode frøene kan oppnås, tilstrekkelig til at signal for de gode frøene presenteres (Catania, 2013).

Dette kan gjøres uten å anta noe om hva duene opplever — at de for eksempel liker noen frø bedre enn andre. Det er nok å observere preferanser, atferdstendenser. Man kan dessuten vise at atferden til duene er rasjonell, selv om den ikke er intensjonal, ved etterpå å måle næringsinnholdet i frøene. Det viser seg at duer lærer å fordele atferden slik at oppnådd næringsinnhold maksimeres (Catania, 2013).

Til forskjell fra duer lever mennesker i språksamfunn. Når mennesker lærer selvkontroll, antar vi at de ofte lærer det gjennom regelstyring. Det samme gjelder valg. Vi kan utdype preferansene våre gjennom verbal atferd og forklare handlingsvalg som konsekvens av kunnskap om årsak og virkning. Verbal atferd gjør det også mulig å kommunisere behov for selvkontroll og strategier for å oppnå det. Man tilegner seg altså en kompetanse som er verbal, og vi holder det for sannsynlig at den kommer til anvendelse som intensjonal atferd. Kognitiv terapi er basert på atferdsanalytisk teori, men konsultasjonen forutsetter at det fungerer å snakke sammen om pasientens atferd. Pasi-

entens oppfølging av samtalen forutsetter at pasienten er i stand til å følge de omforente instruksene under betingelser som ikke er kontrollert av terapeuten, hvor regelfølgningen avhenger av pasientens evne til selvkontroll.

Manglende selvkontroll gjør at atferd blir uforståelig sett ut fra den moralske kompetansen aktøren har opparbeidet — altså forstått gjennom intensjonale forklaringer. Atferdsanalysen kan enkelt forklare hvorfor aktørens verbalt opparbeidede kompetanse ikke klarte å styre atferden ved at den ble direkte kontingensstyrt. Den muligheten mangler hvis man utelukkende bygger på intensjonale forklaringer.

Davidson har forsøkt å redde den intensjonale forklaringsmåten slik: Aktøren hadde først planlagt eller forpliktet seg til noe, men ble forstyrret i tidsrommet mellom avgjørelsen og utførelsen. Det førte til at aktøren handlet etter en ny bedømmelse (1980). Forklaringsmodellen fungerer da sett utifra den nye atferdsbeskrivelsen (det endrede selvsnakket). Forstyrrelsene kan være kognitive eller fysiologiske — man glemte seg bort, var eksempel beruset, hadde vondt i hodet, var for trøtt til å tenke klart, ble påvirket av sterke sanseinntrykk, osv.

Manglende selvdisiplin kan også skyldes verdiendringer som er ubegrunnede og vekslende — på grunn av humørsvingninger, for eksempel, eller fordi fjerne konsekvenser nedvurderes, eller fordi vi bare gir etter for andres vurderinger. Aktøren handler derfor etter en ny atferdsbeskrivelse, og atferden blir forståelig sett ut fra det nye selv-snakket.

Problemet er at vi i det lange løp ofte taper på kognitive feil og skiftende verdier. Ser vi på et større utsnitt av atferdsstrømmen, blir den som helhet uforståelig fordi den som helhet er irrasjonell. La oss, for eksempel, gå tilbake til mannen som våknet av lyder på kjøkkenet og bestemte seg for å sjekke: På vei ned trappa, øker redselen for hva som kan skje i møte med en eventuell innbruddstjuv. Derfor snur han og legger seg igjen, men nå får han i hvert fall ikke sove, står på nytt opp, går nedover men snur på nytt halvveis

ned i trappa ... Atferden er irrasjonell, men vi kjenner oss igjen og kan forklare det som skjer ved hjelp av atferdsanalysen. Dessuten kan det irrasjonelle ved atferden korrigeres ved hjelp av anvendt atferdsanalyse — som for eksempel kognitiv terapi.

Generelt om intensjonale forklaringsbegrensninger

Vi er så vant til intensjonale forklaringer at vi har en tendens til å forklare all atferd på denne måten. Resultatet kan bli at vi rasjonaliserer atferden vår for mye — som når vi forklarer dyrs atferd intensjonalt. Vi kan tolke signaler hos dyr vi kjenner godt til og kan dermed gjette med en viss sannsynlighet hvordan et slikt dyr kommer til å oppføre seg i nær framtid. Vi har lært å tolke signalene utelukkende gjennom observert atferd. Vi kan jo ikke snakke med dem, og ingen kan observere direkte hva som foregår under dyrets hud. Likevel kan folk si om en hund eller en katt at dyret skammer seg når det får kjeft, o.l. Vi går altså ofte for langt i å tolke dyr som om de var av vår art, som om de hadde kapasitet til privat verbal atferd.

På samme måte har handlingsteoretikere en tendens til å idealisere beslutningsprosessen våre. Beslutningsteori hjelper oss til å gjøre handlinger forståelige (fordi de blir tolket som rasjonelle), men vi risikerer å overse ytre påvirkning og overvurdere verbal styring av handlingen. Det finnes en stor forskningslitteratur om det som kalles feilslutninger (Kahneman, Sibony & Sunstein, 2021).

En grunnleggende antakelse (oftest ikke uttalt) i hverdagslivet er at folk ofte er rasjonelle i betydningen at de handler utifra grunner — intensjoner bygd på noenlunde korrekte oppfatninger av verden og bygd på stabile preferanser. En slik grunnleggende antakelse om rasjonalitet kan sies å være basislinjen i samhandling med andre. Men, det er denne grunnleggende antakelsen som ikke alltid holder mål: «It is not always true, but it is sufficiently valid that people are able to explain and anticipate the behavior of others. Ratio-

nality therefore is the baseline against which behavior is measured” (Chong, 2023 s. 136). Vi kan ta som utgangspunkt at folks intensjoner, verbalt styrte atferd og regler, er viktig for å predikere og eventuelt påvirke atferd. Hva folk sier til seg selv er åpenbart viktig. Men, kunnskap og tenkning er ressurskrevende, og noen ganger overstiger kostnadene ved rasjonalitet de kjappere, «billigere» og mer kontingensstyrte atferdene. Atferdsanalysen kan godta intensjonale forklaringer, men har kapasitet til også å forstå de begrensningene som ligger i denne tilnærmingen.

Konklusjon og avsluttende bemerkning

Atferdsanalytikere godtar at folk normalt, i dagligtalen, forstår egen og andres atferd gjennom intensjonale forklaringer. De bør gå lengre i å akseptere slike forklaringer. Privat verbal atferd er atferd som riktignok i seg selv må forklares, men når privat verbal atferd er lært, kan den i sin tur være årsak til annen atferd. Selv om atferdsanalytikere normalt forklarer atferd som en konsekvens av miljøbetingelser, bør de godta at *noe* atferd kan omtales som intensjonal — vel og merke etter at relevant atferd og omtale av atferd allerede er lært gjennom operant betinging. Skinner resonnerer tilsvarende for autoclitter (1957/1992).

En grovinndeling av atferd i kontingensformet og regelstyrt atferd (Skinner, 1966/1969) plasserer intensjonal atferd som regelstyrt atferd. Regelstyrt atferd omfatter råd og advarsler, løfter og tilbud, påbud og trusler. Når man har lært å følge slike regler og dessuten lært å utøve regelstyring, er det sannsynlig man også bruker disse ferdighetene til å styre egen atferd. Moralsk ansvarlighet forutsetter ta man har denne typen kontroll på egen atferd.

Moralsk kompetanse krever at man har evne til å diskutere med seg selv (gjennom intraverbaler) slik at man kan ta selvstendig stilling til hva som er en rimelig balanse mellom råd, tilbud og påbud som fremmer

egne interesser og de som tar hensyn til andre. En slik balansegang læres selvfølgelig av andre og gjennom erfaring fra sosial interaksjon. Men å selv ta ansvar for å balansere riktig krever intensjonal atferd. Regelstyring hjelper oss også til å oppnå selvkontroll.

Atferdsanalysen har fordel av å kunne forklare menneskelig atferd både som direkte kontingensstyrt atferd og som intensjonal atferd. Med en slik fleksibilitet kan atferdsanalysen forklare manglende selvkontroll bedre enn hvis man utelukkende benytter intensjonale forklaringer.

Selv om intensjonale forklaringer kan ha en tendens til å overdrive hvor rasjonell menneskelig atferd er, påstår vi at ikke alle intensjonale forklaringer er gale — vel og merke når de anvendes på kompetente menneskelige aktører. Det er sannsynlig at normer om moralsk ansvar og rasjonalitet ganske ofte etterleves og at denne regelstyringen kan forklares gjennom selv-snak. Intensjonalitet og kontingensstyring veksler på som i våre to siste eksempler: en person sier til seg selv at “Jeg tror jeg tar meg et glass melk” og så gjør det. Sannsynligvis er det ordinær direkte kontingensstyrt atferd, selv om personen følger verbalt med på det som skjer. Dette passer inn i det Skinner skriver om intensjoner. Et annet eksempel: Kona leser om influensasmitte i avisen og hun og mannen blir enige om å vaksinere seg. De bestiller time og blir vaksinert. Her er det klart mye intensjonal atferd. Dessuten tror vi det fins atferd som i begynnelsen var regelstyrt, så i en kort periode intensjonal men etter hvert blir vane og nærmest automatisert, som giring når man kjører bil.

Teori om intensjonale forklaringer kan være et bidrag til den atferdsanalytiske litteraturen – forstått som regelstyring. Vår hypotese er at atferdsanalysen har mye å by på når det gjelder intensjonale forklaringer.

Referanser

- Anscombe, G. E. M. (1957/1963). *Intention*. Second Edition. Basil Blackwell.
- Audi, R. (Ed) (1995). *The Cambridge dictionary of philosophy*. Cambridge University Press.
- Bratman, E. M. (1987) *Intention, plan, and practical reason*. Harvard University Press.
- Davidson, D. (1980). *Essays on actions and events*. Clarendon Press.
- Catania, A. C. (2013). *Learning* (5th ed.). Sloan Publishing LLC.
- Chong, D. (2023). Rational choice as an empirical and normative model of political behavior. I E.L. Huddy, D. O. Sears, J. S. Levy & J. Jerit (Eds): *The Oxford Handbook of Political Psychology*. Third Ed. Oxford University Press, chapter 4 pp. 109–149.
- Foxall, G. (2007). Intentional behaviorism. *Behavior & Philosophy*, 35, pp. 1–55.
- Foxall, G. & Oliveria-Castro, J. M. (2009). Intentional consequences of self-instruction. *Behavior & Philosophy*, 37, pp. 87–104.
- Harðardóttir, B. E. (2006). Hva vet vi om effektiv leseopplæring? En gjennomgang av atferdsanalytiske metoder. I *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 33, nr 4. 215–226.
- Hayes, S. C. (Red.). (1989). *Rule-governed behavior: Cognition, contingencies and instructional control*. Plenum.
- Hayes, S. C., Zettle, R. D. & Rosenfarb, I. (1989). Rule-following. I S. C. Hayes (Ed.), *Rule-governed behavior: Cognition, contingencies and instructional control* (pp. 191–220). Plenum.
- Hayes, S. C., Barnes-Holmes, D. & Roche, B. (2001). *Relational frame theory: A post-Skinnerian account of human language and cognition*. Plenum Press.
- Helstrup, T. SNL (2024). Lest 26 november 2024; https://snl.no/intensjon_-_psykologi.
- Hineline, P. N. (2003). When we speak of intentions. I K.A. Lattal & P.N. Chase (Eds). *Behavior theory and philosophy* (pp. 203–221). Kluwer Academic/Plenum.
- Hocutt, M. (2007). Gordon Foxall on Intentional Behaviorism. *Behavior and*

- Philosophy*, 35, 77–92.
- Kahneman, D., Sibony, O., & Sunstein, C. R. (2021). *Støy. Når dømmekraften svikter*. Pax Forlag.
- Løkke, J. A. & Salthe, G. (2016). Eksperimentell kontroll, atferdspåvirkning, selvkontroll, frihet og autonomi. *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 43, 217–225.
- Neuman, P. (2004). An interpretative perspective. *The Behavior Analyst*, 27, 55–65.
- Palmer, D. C. (2008). On Skinner's definition of verbal behavior. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 8(3), 295–307.
- Pelaez, M. (2013). Dimensions of rules and their correspondence to rule-governed behavior. *The European Journal of Behavior Analysis*, 14(2), 259–270. <https://doi.org/10.1080/15021149.2013.11434459>
- Price, H. H. (1969). *Belief*. George Allen & Unwin Ltd.
- Quine, W. V. O. (1960). *Word and object*. The MIT Press.
- Ryle, G. (1949/1978). *The concept of mind*. Penguin Books Ltd.
- Salthe, G. (2003) *Planning and deciding for people with mental retardation*. Unipub AS.
- Salthe, G & Løkke, J. A (2013). Om begrepet normativt. *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 40, 209–215.
- Salthe, G. & Løkke, J. A. (2021). Skinners Verbal Behavior og Quines Word and Object: En analyse av avansert verbal atferd. *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 48, 91–113.
- Schlinger, H. & Blakely, E. (1987). Function-altering effects of contingency-specifying stimuli. *The Behavior Analyst*, 10(1), 41–45. <https://doi.org/10.1007/BF03392405>
- Skinner, B. F. (1945). The operational analysis of psychological terms. *Psychological Review*, 52, 270–294.
- Skinner, B. F. (1957/1992). *Verbal behavior*. B. F. Skinner Foundation, XanEdu Publishing.
- Skinner, B. F. (1966/1969). An operant analysis of problem-solving. I *Contingencies of reinforcement: A theoretical analysis*. Appleton-Century-Crofts. Tidligere utgitt i Kleinmuntz, B. (red.), *Problem-solving: Research, method and theory* (p. 225–257). Wiley.
- Skinner, B. F. (1969). *Contingencies of reinforcement A theoretical analysis*. Appleton-Century-Crofts.
- Skinner, B. F. (1974). *About behaviorism*. Alfred A. Knopf.
- Skinner, B. F. (1984). The evolution of behavior. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 41(2), 217–221. <https://doi.org/10.1901/jeab.1984.41-217>
- Svartdal, F. (1989). Forming av regelstyrt atferd. I: *Diskriminanten*, Nr. 4, ss. 26–32.
- Tørneke, N., Luciano, C., & Salas, S. V. (2008). Rule-governed behavior and psychological problems. *International Journal of Psychology & Psychological Therapy*, 8(2), 141–156.
- Zettle, R. D. & Hayes, S. C. (1982). Rule-governed behavior: A potential theoretical framework for cognitive-behavioral therapy. I P. C. Kendall (Ed.), *Advances in cognitive-behavioral research and therapy* (s. 73–118). Elsevier Inc. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-010601-1.50008-5>
- Wittgenstein, L. (1921/1999). *Tractatus Logico-Philosophicus*. Gyldendal Norsk Forlag ASA.
- Wittgenstein, L. (1953/1963). *Philosophical investigations*. Basil Blackwell.